

Kendeffy Gábor

JELZÉS, ELŐREJELZÉS, TÁRSADALMI REFORM**Egy gondolatmenet Szent Ágoston *A keresztény tanításról* című művében*****1. JELHASZNÁLAT A TÁRSADALOMBAN**

Szent Ágoston szerint az emberek közötti jelek megegyezésen alapulnak, a jelekben való megállapodás és a társadalmi szerződés egy és ugyanaz az aktus, a közösségben tehát minden tett jelzés. A társadalmi „intézmények” (instituta) egy része hasznos és szükséges. Ezek azok, melyek egyszerűen a közös élet, a közhaszn fenntartására szolgálnak (*a hominibus cum hominibus instituta*), s nem az a céljuk, hogy örömmel leljük bennük. Ilyen például az írás, a pénz, a nem és a rang jelzése a ruházaton, vagy – és itt világlik ki legjobban közlő és praktikus funkció egysége – a súly- és mértékegységek.¹ Ezek a közös emberi alkotások mindaddig, amíg nem válnak öncéllá valaki számára, nemcsak hogy nem akadályozzák az egyedül élvezetre méltó legfőbb jó elérését, hanem eszközként éppen azt szolgálják.²

A közösségteremtő kommunikáció példája a démonokkal fenntartott kapcsolat is.³ A mágia, az asztrológia és a jóslás démonokkal folytatott kommunikáció, melynek jeleiben az emberek megegyeztek a démonokkal, ezáltal halálhozó közösséget, társadalmat (pestifera *societas*) létesítve velük. Ezeknek a jeleknek (például, ha cipőnket megrágták az egerek) önmagukban semmilyen üzenetük nincs, csak a démonokkal való akaratlagos és tudatos megállapodás ruházta fel őket jelentéssel. Démoni jelzés a jelzés megerősítése is, például amikor egy jóslat – ami természetesen démon műve – beteljesül. De nem csak a démonok jeleznek, hanem az emberek is, amikor a démoni jelzésre reagálnak, vagyis azzal a tettel, ami a monstrum által előrejelzett esemény vagy bármely más, a démonoknak köszönhető baj elhárítására szolgál.⁴ A közösségi tett kommunikáció, tehát a kommunikáció a közösség fenntartója. De nem jött volna létre a szerződés a démonokkal, ha nincs meg az emberben előzőleg a kevélység (presumptio), aminek lényege a sajátira, a csak az enyémre való törekvés. Ágoston életművén végigvonul valamiféle – G. Madec szavaival élve – spirituális kommunizmus, mely szerint csak annak élvezetére szabad törekednünk, aminek élvezetét nem csökkenteni, sőt inkább növelni, ha másokkal megosztjuk, és a kevélység éppen abban áll, ha a magánosítható, a privát felé fordulunk.⁵ Tehát a démonok, noha valóságos lények, másodlagos jelentőséggel bírnak a vétkes emberi akaratlansággal szemben, inkább büntetés-végrehajtók. Ráadásul tetteik elsősorban a bűnöst, mint bűnöst, és nem mint törekény embert sújtják, mert a külső rossz mellett, ami mondjuk egy baljós jóslat beteljesülése, jelentősebb kár, hogy a bálványimádó megerősítve érzi magát, és még jobban belebonyolódik tévedésébe.

* Előadásom apropójául szolgál – a konferencián kívül –, hogy nemrégiben jelent meg a *De doctrina Christiana* (A keresztény tanításról) új, kiváló magyar fordítása. (Ford.: Böröczki Tamás (a továbbiakban BT), Városi István régebbi fordításának felhasználásával (Paulus Hungarus. Kairosz Kiadó, Budapest, 2001.). Idézeteimben ezt a fordítást követem – olykor kisebb-nagyobb módosításokkal. A könnyebb visszakereshetőség érdekében az eltéréseket jelölöm.) Erre is alapozva megpróbálok feltárni egy gondolatmenetet, ami a jelhasználat közösségteremtő funkciójától a történetiség fogalmán keresztül a társadalmi előrejelzés és a társadalmi reform lehetőségének problémájáig ível.

¹ *A keresztény tanításról* 2.25,39. (126. o.) A további hivatkozásokban, ha címet nem adok meg, erre a műre utalok.

² 2.26,40. 126. o. (ad quas adipiscendas servire debent). A „használat” (*uti*) és az „élvezet” (*frui*) közötti megkülönböztetéshez Vö.: 1.1,3.; 2.7,11.; 1.3,3-3,4.; 1.23,22.; 3.5-9,10,14.; 3.11,16.

³ 2.20,30-31, 114-115. o.; 22,34-25,39, 119-126. o.

⁴ Vö. 2.29,46.

⁵ Lib. arb. 11.13,35-14,37.; vera rel. 46,86.; en. Ps. 33,26. trin. XII.9,14.; 11,16.. Lásd MADEC 1987.

2. TÖRTÉNETISÉG ÉS ELŐREJELZÉS

A *De doctrina Christiana*ban Ágoston négyféle, a Szentírás megértéséhez többé vagy kevésbé fontos megismerési és egyben beszédmódot különböztet meg az érzékekkel felfogható tárgyakkal kapcsolatban: a történeti elbeszélést (*narratio historica*), a nemtörténeti elbeszélést (*narratio demonstrationi similis*), a leírást (*demonstratio*) és a tapasztalat alapján történő következtetést (*conicere, coniectura*), azaz előrejelzést (*praenuntiatio*)⁶. Az utóbbi nem szorul magyarázatra, a történeti elbeszélés – legalábbis első megközelítésből nézve – az elmúlt időket beszéli el, a nemtörténeti elbeszélés jelenbeli dolgokról számol be, de azokkal kapcsolatban általánosabb tudnivalókat közöl (pl. egyes állatok, növények, kövek természetéről, sőt azok várható hatásairól az emberi szervezetre), a leírás pedig általánosítás nélkül számol be bizonyos érzékelt (pl. égi), a közléssel egyidejű jelenségekről.⁷

A *historia* szó több jelentést hordoz a műben.

Jelenti egyrészt a lejegyzett történelmet, mely az idők rendjéről árul el, mutat meg valamit.⁸ Ennek az Evangéliummal való összevetése alapján következtethetünk arra, hány évesen halt meg Jézus, és ez a következtetés, egyebek között, azzal a haszonnal is jár, hogy megtudjuk: a jeruzsálemi templom épülésének 46 éves időtartama nem erre utal, hanem – s ez lényegibb jelentés – Krisztus emberi testének felépítésére.⁹

Ez a *historia* elbeszél (*narrat*)¹⁰, s azonos a történeti elbeszéléssel (*narratio historica*). Ám a szó jelentése, mint azt a most idézendő szövegrészből láthatjuk, olykor eltolódik.

„Maga a történelem (*historia*) akkor sem sorolható az emberi alkotások közé, ha a történelmi elbeszélés (*narratio historica*) régmúlt emberi alkotásokról is beszél.”¹¹ „Hiszen azt, ami már elmúlt és amit nem tehetünk meg nem történetté, az idők rendjében kell tekinteni, melyeknek¹² alkotója és irányítója nem más, mint Isten. Más ugyanis tetteket elbeszél, és más megszabni, hogy minek kell történnie. A történelem hűségesen és nagy haszonnal beszéli el a tetteket, míg a béljósok könyvei, meg az ezekhez hasonló írások arra törekszenek, hogy megszabják, mit kell tennünk vagy megfigyelniünk, s teszik ezt nem az elbeszélők hitelével, hanem az útmutatók önhittségével.”¹³

A *historia* szó tehát egyes előfordulásaiban a lejegyzés révén előállt történelemre, máskor viszont magukra a lejegyzett eseményekre utal. Ebben az értelemben a történelmi esemény lényegileg nem emberi alkotás, még akkor sem, ha első látásra annak tűnik, mint például a konzulok megválasztása vagy Platón egyiptomi utazása. Egyediségében nézve persze emberi tett mind a kettő, de kontextusában, „az időkben” tekintve Isten alkotásai, az isteni *ordo* kifejezői. Ez az *ordo* első ránézésre kronológia, s ezt kell a lejegyzéssel előálló történelemnek, azaz a történeti elbeszélésnek hűségesen követnie. Ed-

⁶ 2.27,41-30,47. 127-133. o. A magyar fordítás a *demonstratiót* olykor a felmutatás szóval adja vissza (127. o.), ami kissé félrevezető.

⁷ Vö. a Biblia beszédmódjairól 3.10,15. (a fordítás 168. oldalán lévő mondat helyesbítve): „A múlt történéseire vonatkozik az elbeszélés (*narratio*), a jövőre az előrejelzés (*praenuntiatio*), a jelenre a leírás (*demonstratio*).”

⁸ 2.28,41: „Quidquid igitur de ordine temporum transactorum indicat ea qua appellatur historia.” Vö. 2.28,41.; 28,43.: *historia gentium*.

⁹ Ti. Ádám neve a görög betűk számértéke szerint 46-ot tesz ki, és Krisztus Ádám testét vette fel. Vö. Io. ev. tr. 10.12.

¹⁰ 2.28,44.

¹¹ „Narratione autem historica cum praeterita etiam instituta narratur, non inter humana instituta ipsa historia numeranda est.” (2.28,44.) Itt fontos eltérésekkel idézem BT fordítását (129.o.), aki véleményem szerint éppen a szóban forgó jelentéseltolódást mossa el.

¹² „...in ordine temporum habenda sunt, quorum...” BT-nál szerintem pontatlanul: „...az idők rendjébe tartozik, amelynek...”

¹³ 2.26,44. (130. o.) Az utolsó mondat („Historia facta narrat fideliter atque utiliter, libri autem haruspicum et quaque similes litterae faciendae vel observandae intendunt docere monitoris audacia non indicis fide.”) fordításában eltértem BT-től, aki új mondatot kezd: „Ráadásul ezt még csak nem is az elbeszélők hitelével, hanem az útmutatók önhittségével teszik.” Ez az önhittség nem „ráadás”, hanem maga a lényeg.

dig tart a történeti elbeszélés hatásköre. Az így értett *historia* avatott felhasználója számára azonban – ilyennek tartja Ágoston például Szent Ambrust – az *ordo* gondviselészerű összefüggéseket jelent. A *historiának* mint elbeszélés- és megismerésmódnak, úgy néz ki, csak az időrend és a tények alkotják tárgyát. Ez teszi azonban lehetővé a gondviselészerű *ordo* ívének felvázolását a múltra nézve.

Ha a *historiának* csak a történeti elbeszélés jelentését nézzük, azon belül is többféle elbeszélés- (és megismerés-) fajtát különböztethetünk meg egymástól. Láttuk a fenti idézetekből, hogy az emberi, közösségi alkotásokkal (instituta) kapcsolatban a történelem mint eseménysor egyedisége kap hangsúlyt, és noha az események valamiféle rendbe (*ordo temporum*) illeszkednek, a történeti elbeszélés számára ez pusztán időrend, melynek regisztrálása Ágoston szerint a *narratio historica* egyik legfőbb feladata, a tettek hűségese elbeszélése mellett vagy éppen annak segítségével. „Bármit árul is el az elmúlt idők rendjéről a historiának nevezett tudomány, az igen sokban segít minket a Szentírás megértésében”¹⁴, de – természetem hozzá már én az idézethez – semmiképpen nem feladata, hogy általános szabályokra következtessen.

A *historia* harmadik, az antik előzményeknek megfelelő, általánosabb jelentése szerint olyan megismerési és beszédmód, mely egyaránt vonatkozik a múltbéli, a jelen idejű és a jövőben várható dolgokra: „...az elmúlt és jelenvaló dolgok története, ide értve a hasznos, testünkkel végezhető mesterségekből merített tapasztalatot és következtetést is.”¹⁵ Itt fel kell figyelniünk egy fontos különbségre egyfelől az emberi társadalomra vonatkozó, másfelől a reálira irányuló „történeti” beszéd-, illetve megismerésmódok között. A nem-emberi szférával kapcsolatban Ágoston többször kijelenti, hogy a múltra, a jelenre és a jövőre irányított megismerés mindegyike elképzelhetetlen a másik kettő nélkül. A csillagok vizsgálatában mindig van valami, „ami a már megtörtént események elbeszéléséhez hasonló: hiszen a csillagok jelenlegi állása és mozgása alapján az általuk korábban bejárt pályára nézve szintén levonhatunk szabályszerű következtetéseket”¹⁶. De ezzel egyidőben előrejelzést is tartalmaz: „Sőt, ezek (ti. az előbb említett következtetések) még jövőbeliekre nézve is szabályszerű magyarázatot nyújtanak.”¹⁷ A kétkezi mesterségeknél is elválaszthatatlan egymástól a három időre irányultság: „...az összes ilyen mesterségre érvényes, hogy a korábbi történések tapasztalatából következtetni lehet a jövődökre is; hiszen nem akad olyan mester, aki ne úgy végezné fáradságos munkáját, hogy ne kapcsolná össze a már megtörténtekre vonatkozó emlékeit a jövőbeliekre irányuló elvárással.”¹⁸ De még az említett nem-történeti elbeszélés tárgyalásába is becsúszik olyan példa, melyben az általánosítás előrejelzést foglal magában: „Ha megiszod ezt a szétmorzolt növényből készült főzetet, nem fog fájni a gyomrod.”¹⁹

Persze, Ágoston máshol is írja, hogy a lélek múlt, jelen és jövő ideje, az emlékezés, a figyelem és a várakozás elválaszthatatlanok egymástól.²⁰ Ami itt, a keresztény tanításról szóló írásában feltűnő, az éppen az, hogy a közösségi alkotásokkal (instituta *hominum*), vagyis az emberi társadalommal kapcsolatban nem hangsúlyozza ezeknek a lelki aktusoknak az egymásra utaltságát. Épp ellenkezőleg, tiltja az előrejelzést éppúgy, mint az általánosítást, és – mint láttuk – a történeti elbeszélés egyetlen feladatát a lezárult egyedi tények rögzítésében és a közöttük fennálló kronológia felderítésében látja. A történeti megismerés szétválik az emberi és a nem-emberi világgal foglalkozó megismerésre. Ez nem azt jelenti, hogy az emberi történelemnek, mint folyamatnak ne lenne értelme, hiszen a tények időrendje Isten

Világosság
2002/4–5–6–7

Kendeffy Gábor:
Jelzés, előrejelzés,
társadalmi reform

¹⁴ 2.28,42. BT-nál (128. o.): „...az időbeli történések rendjéről...”

¹⁵ 2.39,58. BT. (145.o.) következtetés helyett tanulságot ír. A *coniectura* azonban a műben rendszeresen jövőre vonatkozó következtetést, előrejelzést jelent.

¹⁶ 2.29,46. 132. o.

¹⁷ Uo.

¹⁸ 2.30,47. 133. o.

¹⁹ 2.29,45. 131. o.

²⁰ Conf. 11.20,26.; 27,36.; Gn. litt. 12.16,33.; trín. 11.2,3.

akarát képezi le, mivel ő az idők alkotója és irányítója. Csak éppen ebből a jövőre nézve a világ idején, a saeculumon belül semmiféle tendenciát nem állapíthatunk meg és semmilyen következtetéseket nem vonhatunk le, például ami a keresztény állam fejlődését vagy az egyház világkarrierjét illeti.

Ez a megfigyelésem egybecseng Robert Markusnak azzal a híres felfedezésével, hogy Ágoston érettkori műveiben „kettős gondviselésről” van szó: az isteni törvény két különböző ágon érvényesül a teremtett világban. Létezik egy természetes rend (*ordo naturalis*) vagy természetes gondviselés (*providentia naturalis*), mely a mindenség értelemmel nem rendelkező részében és a mindenség ontológiai hierarchiájában fejeződik ki, és mellette, de ugyancsak az isteni törvénynek alárendelve, egy akarati gondviselés, mely az emberek akaratlagos tettein keresztül nyilvánul meg és a természetes rend megőrzését írja elő.²¹ A gondviselésnek ez az ága a kacskaringósabb.

Az eddigiek egyben a társadalmi szféra megváltoztatásától, reformálásától való húzódozást is implikálják. Emlékszünk: Ágoston, amikor a historiának azt az ágát, mely az emberi társadalommal foglalkozik, megkülönböztette maguktól a vizsgált emberi alkotásoktól, így érvelt: „Más ugyanis tetteket elbeszélni, és más megszabni, hogy minek kell történnie. A történelem hűségesen és nagy haszonnal beszél el a tetteket, míg a béljósok könyvei, meg az ezekhez hasonló írások arra törekzenek, hogy megszabják, mit kell tennünk vagy megfigyelnünk, s teszik ezt nem az elbeszélők hitelével, hanem az útmutatók önhittségével.”²² Mintha a kereszténység nem hozhatna létre új intézményeket. Ágoston a Kivonulás Könyvének azt a passzusát, mely szerint a kivonuló zsidók magukkal vitték az egyiptomiak aranyát, ezüstjét és ruháit, allegorikusan így értelmezi: az arany és ezüst a keresztény tanítással összeegyeztethető pogány filozófiát és tudományokat jelképezi, a ruha pedig a keresztény hit szolgálatába állítható olyan emberi alkotásokat, melyek a társadalmi együttélést segítik elő.²³ Vagyis, az ember ne akarja kitalálni, hogy mi Isten célja a társadalommal, az intézmények jelentős része viszont, mely nem kapcsolódik a pogány istenek kultuszához s régóta jól elműködik, maradjon csak meg változatlanul. A kereszténységnek tehát nem célja a pogányoktól örökölt társadalom gyökeres megreformálása. Félő ugyanis, hogy a reformer valójában önös ambícióktól, kevélységtől hajtván cselekszik, nem is a közjóra, hanem a *privatumra*, a magánosíthatóra tör, s miközben az emberek közötti társadalmi szerződésen módosít, démonokkal fűzi még szorosabbra saját és embertársai szerződését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ÁGOSTON MŰVEI:

Confessiones (conf.). Bibliotheca Teubneriana (Skutella)
 Contra Faustum manichaeum (c. Faust.). CSEL 25.1
 De civitate Dei (civ.). CCSL 47,48 civ
 De doctrina christiana (doctr. chr.). CCSL 32
 De libero arbitrio (lib. arb.). CCSL 29
 Enarrationes in Psalmos (En. Ps.). CCSL 38, 39, 40
 De genesi ad litteram (Gn. litt.). BA 48, 49
 De trinitate (trin.). 50, 50a
 Tractatus in evangelium Iohannis (Io. ev. tr). CCSL 36
 (CCSL: Corpus Christianorum, Series Latina; CSEL Corpus
 Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum; BA: Biblio-
 thèque Augustinienne; PL: Patrologia Latina)

SZAKIRODALOM

MADEC, G. 1987. Le communisme spirituel. In *Homo spiritualis. Festgabe für Luc Verheijen OSA zu seinem 70. Geburtstag*. Würzburg. 225–239.
 MARKUS, R. 1970. *Saeculum: History and Society in the Theology of Saint Augustine*. Cambridge: Cambridge University Press.

²¹ Gn. litt 8.9,17.; C. Faust. 12.27–29. Lásd MARKUS 1970, 75. skk. A magyar származású kutató arra is felhívja a figyelmet, hogy Ágoston korai írásaiban a gondviselés fogalma még nem válik ily módon ketté (lib. arb. 1.5,13; 6,15.).

²² 2.26,44. (130.o.). Vö. 14. jegyzet.

²³ 2:39,58.